

Kehitysvammaisten ja mielenterveysongelmaisten henkilöiden oikeuskelpoisuus

Euroopan unionissa on noin 80 miljoonaa vammaista henkilöä. Monien oikeuskelpoisuutta on rajoitettu tai se on poistettu niin, että he eivät voi elää itsenäistä elämää tai tehdä omia päätöksiä.

Vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva Yhdistyneiden kansakuntien yleissopimus merkitsee ajattelutavan muutosta vammaisuuden käsitteellistämässä. Sen mukaan vammaisilla henkilöillä on samat oikeudet kuin kaikilla muillakin, ja sen vuoksi heillä pitäisi olla mahdollisuus vaikuttaa kaikkiin heitä koskeviin päätöksiin. Tällaisella oikeuksiin perustuvalla lähestymistavalla vammaisuuteen on perustavanlaatuinen vaikutus oikeuskelpoisuutta koskevaan lainsäädäntöön ja sen soveltamiseen.

Mitä oikeuskelpoisuus tarkoittaa?

Oikeuskelpoisuus tarkoittaa kykyä tehdä laillisesti päteviä päätöksiä ja sitovia sopimuksia. Oikeuskelpoinen henkilö voi toimia oikeussubjektina, ja hänellä voi olla oikeuksia ja velvollisuuksia. Oikeuskelpoisuus on erityisen tärkeää, koska se vaikuttaa kaikkiin elämänalueisiin asuinpaikan valinnasta ja avioliiton solmimisesta työsopimusten tekemiseen tai äänioikeuden käyttämiseen. Oikeuskelpoisuutta käsitellään vammaisyleissopimuksen 12 artiklassa "Yhdenvertaisuus lain edessä".

"Erityisesti olisi tuotava esiin [12 artiklan] keskeisyys yleissopimuksen rakenteessa sekä sen välinearvo lukuisien muiden perusoikeuksien saavuttamisessa."

YK:n ihmisoikeusneuvosto (2009), YK:n ihmisoikeusvaltuutettu (Thematic Study by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on enhancing awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities)

Taustaa

YK:n yleissopimuksesta tuli EU:n ratifioinnin jälkeen osa unionin oikeusjärjestystä, ja se luo jäsenvaltioille oikeudellisia velvoitteita kaikilla EU:n toimivallan aloilla. Oikeuskelpoisuuden rajoitukset voivat loukata EU:n oikeudessa taattuja syrjintäkiellon ja yhdenvertaisuuden periaatteita.

EU:n keskeisissä poliittisissa asiakirjoissa korostuu EU:n toimielinten koordinoiva rooli oikeuskelpoisuuteen liittyvissä kysymyksissä. EU:n vammaisstrategiassa vuosiksi 2010–2020 todetaan, että "EU:n toimilla tuetaan ja täydennetään yhdenvertaisuuden edistämiseen tähtäviä jäsenvaltioiden toimintalinjoja ja ohjelmia, esimerkiksi pyrkimällä saamaan oikeustoimikelpoisuutta koskeva lainsäädäntö eri jäsenvaltioissa vastaamaan paremmin YK:n yleissopimusta". Vuonna 2008 EU:n vammaiskysymyksiä käsittelevä korkean tason työryhmä määritteli 12 artiklan täytäntöönpanon "yhteiseksi haasteeksi" ja korosti, miten tärkeää on vaihtaa kokemuksia siitä, kuinka vammaisyleissopimus voidaan parhaiten panna täytäntöön.

Yleissopimuksen täytäntöönpanon tukemiseksi perusoikeusvirasto (FRA) analysoi mielenterveysongelmaisten ja kehitysvammaisten henkilöiden oikeuskelpoisuutta koskevia kansainvälisiä ja kansallisia sääntöjä. Analyysia täydennettiin vammaisille henkilöille tehdyllä haastattelututkimuksella.

Lainsäädäntö

Yhdenvertaisuus lain edessä on ihmisoikeuksiin liittyvä vakiintunut oikeusperiaate, joka on omaksuttu kansallisiin lainsäädäntöihin ja kansainväliseen oikeuteen.

Yhdistyneet kansakunnat

Vammaisyleissopimuksen 12 artiklassa tunnustetaan, että vammaiset henkilöt "ovat oikeudellisesti kelpoisia yhdenvertaisesti muiden kanssa kaikilla elämänaloilla" ja ettei vammaisuus yksinään oikeuta rajoittamaan oikeuskelpoisuutta. Yleissopimus muuttaa merkittävästi lähestymistapaa oikeuskelpoisuuteen ja antaa vammaisille henkilöille enemmän vapautta päättää omasta elämästään.

"[Yleissopimusta käsittelevä] komitea suosittelee – siirtymistä vammaisen henkilön puolesta päättämisestä tuettuun päätöksentekoon, jossa kunnioitetaan hänen itsemääräämisoikeuttaan, tahtoaan ja mieltymyksiään."

YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien komitea (2012), Unkaria koskevat loppuhuomautukset

Euroopan neuvosto

Ennen yleissopimuksen voimaantuloa annetun Euroopan neuvoston ohjeistuksen mukaan oikeuskelpoisuuden rajoittaminen on hyväksyttävää tiettyjen edellytysten ja oikeustakeiden toteutuksessa. Vammaisuus ei kuitenkaan yksinään oikeuta rajoittamaan henkilön oikeuskelpoisuutta. Rajoitukset on aina määritettävä asianomaisen henkilön olosuhteiden ja tarpeiden mukaisesti.

EU:n jäsenvaltiot

YK:n vammaisyleissopimuksen voimaantulo on herättänyt keskustelua EU:n jäsenvaltioiden nykyisistä oikeuskelpoisuutta koskevista säännöistä. Yleissopimuksen ratifioineilla EU:n jäsenvaltioilla on edessään monia haasteita, kun ne ryhtyvät laatimaan tuetun päätöksenteon sallivaa kansallista lainsäädäntöä eli toimenpiteitä, joissa otetaan huomioon henkilön itsemääräämisoikeus, tahto ja mieltymykset. Useissa jäsenvaltioissa on käynnissä oikeuskelpoisuuteen liittyviä lakiuudistuksia, mikä osoittaa vammaisyleissopimuksen määräysten edellyttävän jäsenvaltioiden lainsäädäntöjen perusteellista uudelleenmuotoilua.

FRA:n tietojen mukaan EU:n jäsenvaltioiden nykyisissä oikeuskelpoisuutta koskevista säännöissä on monia yhteisiä piirteitä. Lähes kaikkien jäsenvaltioiden lainsäädännössä oikeuskelpoisuuden rajoittaminen edellyttää kehitysvammaisuuden tai mielenterveysongelman lisäksi sitä, että henkilö on ”kykenevätön” hoitamaan omia asioitaan. Vajaavaltaiseksi julistetulle henkilölle nimetään tavallisesti holhooja. Kaikissa EU:n jäsenvaltioissa on mahdollista hakea muutosta oikeuskelpoisuuden rajoittamista ja holhoojan nimeämistä koskeviin päätöksiin, mutta monissa maissa asianomainen henkilö ei voi itse panna valitusta vireille eikä osallistua aktiivisesti käsittelyyn.

Henkilökohtaisia kokemuksia

FRA:n tekemät mielenterveysongelmaisten ja kehitysvammaisten henkilöiden haastattelut osoittivat, että oikeuskelpoisuutta koskeva lainsäädäntö vaikuttaa merkittävästi heidän jokapäiväiseen elämäänsä. Kaikille haastatetuille oli yhteistä avuttomuuden kokeminen oikeuskelpoisuuden menetyksestä.

”He hoitivat kaiken selkäni takana, vaikkei heillä ollut siihen laillista oikeutta.” (Mies, 69)

Haastatellut kokivat turhauttavaksi sen, etteivät he saaneet enää itse päättää omista asioistaan holhoojan nimeämisen jälkeen.

”Minut on määrätty vajaavaltaisen holhoukseen. – Sen takia en saa äänestää, emmekä voi mennä naimisiin.” (Mies, 53)

Vain harvat ovat hakeneet muutosta oikeuskelpoisuutensa rajoittamista tai holhoojan vaihtoa koskevaan päätökseen.

”Tuomari sanoi, että muutoksen hakeminen johtaa arvioinnin uusimiseen, josta seuraa useita oikeuskäsittelyjä. Se olisi minulle henkisesti erittäin rasittavaa.” (Nainen, 36)

Tulevat toimet

Nämä tulokset ovat arvokasta näyttöä, jonka EU:n jäsenvaltiot voivat ottaa huomioon lähentäessään lainsäädäntöjään YK:n vammaisyleissopimuksen vaatimuksiin. Vammaisten henkilöiden olisi yleissopimuksen hengen mukaisesti osallistuttava aktiivisesti tähän prosessiin etujärjestöjensä kautta.

Haastateltujen henkilöiden kuvailemat oikeuskelpoisuuden rajoitusten seuraukset osoittavat, että on tärkeää kehittää tuettuun päätöksentekoon perustuvia toimintamalleja, joilla lisätään vammaisten henkilöiden itsenäisyyttä ja itsemääräämisoikeutta yleissopimuksen mukaisesti.

Lisätietoja

Yleistietoa vammaisten oikeuksiin liittyvistä FRA:n toimista on osoitteessa: <http://fra.europa.eu/en/theme/people-disabilities>

Raportti *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems* on saatavana osoitteessa: <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/legal-capacity-persons-intellectual-disabilities-and-persons-mental-health-problems>

Sähköposti: disability@fra.europa.eu